

נחום סוקולוב

אֵי שֵׁיִם

ספר שני

הוצאת א. י. שטיבל

תל-אביב, תרצ"ה

כל הזכויות שמורות *All rights reserved*
נדפס בארץ-ישראל *Printed in Palestine*

נדפס 'סטר' תל-אביב

אליעזר בן־יהודה

א

הגישה אל האבעיה: „בן־יהודה“, טעונה הסתכלות משתי נקודות־השקפה — הפשט והסוד, ה„אתגליה“ וה„אתכסיה“. אי אפשר לעמוד על מהותה של נפש מצוינת ואופיינית זו, לכל מלוא תכונותיה, אלא אם כן נקדים להעמיק חקר ביסוד השניות שלה, הנרמזת כבר בהתחלתה, והבוקעת ועולה ומתבהקת ביתר זוהר והתבלטות ממשית בסופה. מצד אחד, היה בן־יהודה התגשמות הפשט־שבפשט, הפכחון והצלילות הגדולה, כמעט הייתי אומר: הנוראה. הופעתו הטירונית בספרותנו, לפני יותר מחמשים שנה — במאמריו ב„השחר“ — היתה התגלות־לב תמימה־נועזה של עבריי־לאומי־ממלכתי, בלי צעצועים, בלי הקדמות ותנאים. הס התפלסף בבינה יתרה לא רק מבני דורו, אך גם מבני הדורות שבאו אחריו, אבל התפלסף; דוד גורדון רמו על תקומה מדינאית, אבל עיקרי רעיונותיו היו מלוכדים ומרוכזים בהשקפותיו ע”ד „התכונות המיוחדות לעם ישראל“; אף סמולנסקין הלך סחור־סחור: עם עולם, עת לטעת, תורה כנגד התבוללות, שפת עבר כנגד תרגומים. בא יהודי ליטאי צעיר זה, מימי התגוררו והתחלת סטודנטיותו בפאריס, — בעוז מחאה, בשאגת התקוממות והתרסה, בעים החלטה, בגזרת העבר הלועג לכל תנאי ההוה, והעובר עליהם בג’סטה של גבורת־רוח: מלכות־ישראל — וחסל. מה זאת אומרת? כיצד? אימתי? אין דבר! פשוטו כמשמעו: מלכות־ישראל. האפסות שואפת אל ההפך הגמור שלה: הישות הכי חזקה, השלטת, הממלכתית. רושם המאמרים ההם הוא חדש בזכרונו. היתה בהם ראשוניות

ואיתנות, אי־מותניות ואי־אמצעיות, ואותה הוודאיות הברוכה המיוחדת למי שלא למד כלום, או למי שכבר הוא מעבר ללימוד. אי אפשר היה להבחין בין שתי האפשרויות האלה. איזה עברי קדמון — נין ונכד לאיש מדור המדבר, או מתקופת השופטים — בקש את רשות הדבור ועלה על הבמה של „השחר“, ודבר אשר עם לבו. ככה דברו הרועים. ככה היה אדם הראשון כותב — אילו כתב מאמרים ל„השחר“.

מתוך פשטנות בלתי־עמקתית ואי־פרובלימטית זו, הולכת ונגולה כל מגלת בני־יהודה נפלאת־התוכן־והצורה. הוא צועד שאננות ובטוחות כלפי מטרתו, פשוט־כמשמעו. מלכות ישראל — ובכך צריך לנסוע לארץ־ישראל. הריהו הולך ונוסע, פשוט, לארץ־ישראל. אחרים היו עומדים מקודם על הבימה, ושואלים כנוסח המלט: „לנסוע או לחדול?“ ומי שנסע, היה נוסע בחיזו ורעם, או בנחת, עכ"פ בתור בא־כוח איזה חבריא. בן־יהודה הוא החבריא, הוא ההסתדרות שלו בעצמו. הוא נוסע לארץ ישראל, לאותה ארץ ישראל של החלוקה והאמרכלים והכוללים והחרמות ו„הרבנית מבריסק“ והשלטון יר"ה והדר מעלת הפחה. הוא בא לארץ, וקושר בה את גורל חייו ומשפחתו, ומשים את הספרות ואת העתונות העברית אומנותו. שתי וודאיות מבטיחות עניות עולמית.

ושוב הוא — לא פשטן בעלמא, אלא חלוץ... לוחם... גבור... מעונה של הפשטנות. עכשיו, הלגלוג כנגד „המליצה“ הוא שגר־פתגם עובר לסופר, וכבר ירד „לשוקא דגלדאי“. הראשון ללוחמים וללוחדי „בסטילת“ המליצה היה בן־יהודה. בקפדנותו על דיוק־השפה היה מחמיר ומדקדק כחוט השערה. הוא דמה, בנידון זה, כמעט למתנגד אחד ממכירי, שהיה סולד ומזדעזע לשמע המלים: „ויצמח פורקניה“, יען כי הרגיש, שבה מתבטאה כל החסידות. אדיוסנקרסיה כנגד צרופי הצאי־הפסוקים. זכורני, שפ"א התפלמס עם מחבר א' בשל ספר חדש שחיבר הלה. הס' לא היה גרוע כלל, והשפה לא היתה מופתית, אבל הגונה. אך בן־יהודה תפס את המחבר בחצי־פסוק, וזה הספיק. במקרה, טעה בן־יהודה, חשב שזה היה חצי פסוק, ובאמת לא נמצא חצי פסוק כזה בתנ"ך! כשהשגתי על זה, השיב ב"י, שזה דמה לחצי־פסוק, וגם הדגמה פסולה.

כל קצויות מוליכה ומביאה בהכרח אל הקצויות שכנגדה. הקיצוניות המליצתית היתה באמת ללא־סבול עוד. ידוע, שלפי שטיינברג במילונו „אדמיראל” הוא „מושל בגאות הים ודכיו”. אולי האליל נפטון? לא! אדמיראל פשוט! אמנם מליצה זו היא קצרה מאד בערך אל המליצה שהשתמשו בה בימי הבינים לכנות את מלאכת הדפוס, קודם שהכניסו ושהכשירו את השורש הזר „דפס”: בסוף המהדורה הראשונה, דפוס־העריסה של ס' מלחמות הרלב"ג, נאמר: „האותיות נקבצו יחד, אחד באחד יגשון, יתלכדו ולא יתפרדו, איש לאחיו יאמר חזק ואמרו לדבק טוב” — כולי האי בשביל המלה האחת „דפס”, שבעלי הצחות לא יכלו לבלוע. טהרת־קודש זו נשארה כולה או מקצתה בכל ספרות ההשכלה ובחליפות המכתבים בעברית. זכורני שבימי ההשכלה קבלתי מכתב, שבו הזמינני אחד מידידי הכותבים־צחות לבוא לביתו בשביל ענין נחוץ, והוא כותב שהוא שולח אלי „עגלה קלה משרכת דרכיה”, ומפציר בי לבוא אליו „חיש־קל בצבים ובכרכרות”. חשבתי שאיזו קאוואלקאדה או שיירה של מרכבות־הוד עומדת לפני ביתי, ואבט דרך חלוני בקומה הראשונה, והנה „דרושקא” נוסח וורשה מהזמן ההוא, דרושקא שדופת צלעות רתומה לסוס אחד עומדת לפני שער ביתי! שאלתי אח"כ את ידידי המליץ: למה חרדת עלי את החרדה הגדולה של עגלות משרכות דרכיהן ושל צבים וכרכרות בשל דרושקא קטנה? אמר לי: „אין בתנ"ך שם אחר לדרושקא”. — אבל הלא דרושקא בעצמה היא שם עברי — טענתי כנגדו (אז כבר נזרקה בי מינות כנגד מונופולית השפה התנ"כית). הוא השתומם: „היתכן?” — כן — אמרתי לו — השם „דרושקא” נגזר מן דרוגא (בפולנית, „דרוגא” ברוסית, וכן בשאר השפות הסלביות), ודרוגא ודרך היינו הך. בוא וראה, כמה שמות וגזרות־פעלים נעשו בשפות הסלביות מן השם „דרוגא”, — יותר ממאתים! — ככה אף אנו יכולים לעשות. מי מעכב בידינו לסעף גם אנו את „הדרך” שלנו ל„דרכית” או „דרגית” (דרג ודרך הן משורש קדום ומשותף אחד) ולקבוע מלה אחת בלי גבב פסוקים ללא־צורך וללא יכולת סימון. על זה ענני ידידי המליץ: „לא אשחית את השפה בעבור הדרושקא”, ואני אמרתי לו: הגע בעצמך, שהדבור העברי הונהג כאן בוורשה, ושאתה קורא

ל"דרושקא". וכי היית קורא "עגלה משרכת דרכיה", או "בואו הנה, צבים וכרכרות"?

אפשר לעבור בקלות־ראש על כינויי הדרושקא, אבל יש שאלות חשובות יותר, שיש בהן משום פיקוח נפש ממש. לאחד ממכירי, ת"ח עברי מהדור הישן, בקי במקרא ומדקדק, היה בן יחיד, שגמר חוק למודו בגמנסיה בוורשה, והצליח, אחרי יגיעות רבות, להתקבל להאוניברסיטה בקיוב, וישב ועסק בתורתו שם. והיו הוריו חרדים לשלומו, מפני שהימים ימי חירום היו, וסטודנטים רבים היו נתפסים יום ליום למלכות, בעוון שייכותם או חשד שייכותם לחברות המורדות. ויהי היום, וזוג זה של הורים ישבו בביתם וסועדים אצל שולחנם, ובא שליח הדואר, ומסר להזקן מכתב, והמכתב מקיוב, וכמעט שפתח הזקן את המכתב והתחיל לקרוא בו, חוורו פניו, וארכובותיו דא לדא נקשן, ותתחלחל הזקנה: "מה קרה" — "איזה אסון?" והזקן קם בהתרגשותו, ורץ אל ארון־הספרים הסמוך, ובידים רועדות הוציא איזה כרכים וחפש ועיין, ושוב הוציא כרכים. "היצאת מדעתך? — צעקה הזקנה — מה קרה". ואז ספר לה, שהמכתב הוא מאת משכיל אחד מקיוב, מכירו וידידו מאז, והוא מודיע לו, שבנו הסטודנט, נלכד בשחיתותו, והממשלה הביאה אותו אל הצנוק ואל המהפכת, וצריך להשתדל להצילו, ואולי יגיש כתב־בקשה בורשה מקום מולדתו או בבירת הממלכה פט"ב; אבל — הוסיף לאמר: אינני יודע מה "צינוק" ומה "מהפכת" שבמכתב, וע"כ נדחפתי לעיין בפירוש רש"י ובפירוש מצודות ציון ובהביאור. יש אומרים שמהפכת — פירושה: שתולים את האסיר ראשו למטה ורגליו למעלה, ויש מקילים, שמהפכת היא כמו מחתרת, ואם נתנו אותו במחתרת, כיצד נתנוהו גם לצינוק, ואף פירוש השם צינוק איננו ברור, עפ"י המצודות, נתנו את לייבקה שלנו במגדל גבוה, ועפ"י הרד"ק השם נרדף עם צינור. מה אני יכול לדעת? וכיצד צריך אני לכתוב כתב בקשה? למה כתב אלי ידידי בשפה צחה כזאת? שוטה ואכזר שכמותו! — והתהלך בחדרו אנה ואנה מיצר ודואג לבנו, ומסובך בפירושים שונים של "צינוק" ו"מהפכת" עפ"י רש"י והרד"ק וכו'.

ככה כתבו כמעט כל המליצים של התקופה ההיא. ב"מסתרי פאריז"

של שולמאן, בריוני המרוחים הפאריזים, הארכיטיפוסים של ה"אפאשים", מדברים כמו שכתבו ישעיהו ויחזקאל, ואחריהם משכילי וילנה. ההיסטוריה ב"דברי ימי עולם" — מלאכה נפלאה לפי טעם התקופה, עושר מופלג של ניבים תנ"כיים, כולה תאור סופרלטיבי (על צד ההפלגה). מי לנו גדול מאברהם מאפו? אבל תמונת הנוף ב"עיט צבוע", הקובנאית, מעל גדות הנימן, אין בינה ובין תמונת הנוף ב"אהבת ציון", ארץ-הישראלית, המזרחית. גם פה גם שם גדלים ארזים ותמרים. ומאפו זה, שכתב פרקים דומים במתיקות הלשון וטהרתה לפרקי ס' רות, נחשב כאפיקורס לשוני בעיני ה' בנדטסון מחבר ס' "מודע לבני הנעורים", שהמשכילים היו אומרים עליו, שהוא "נהרג על פחות משה דגש", ושמנהגו היה לנגן שעה אחת על הכנור קודם שישב לכתוב עברית, כדי שתשרה עליו השכינה העברית. ואמנם השכינה שרתה על האנשים ההם, אבל לא הם ולא שפתם היו מעולמנו זה. הם הליבשו את כל העניים בגדים תנ"כיים בדיוק לשוני, אבל בלי שום דיוק עניני. שר ההשכלה הצארי, ביביקוב, היה "לביבי-כאב תהיה לנו" בשירי אד"ם הכהן, ור' יוסף כהן-צדק ב"הנשר" וב"המבשר" גייר את שמות כל הגויים הגדולים: "הכי קרא את שמו טיר, כי תייר גדול הנהו" — "טיסא — תשא, כי נשאו המלך", "קאלבוקי — הוא קל ונקי" וכיו"ב. ככה כל העולם כולו לא נברא אלא לציית ללשון נופל על לשון ולצחוק-מלים במליצה העבריה. על אלה נוספו הצירופים "דלוגרב", דעיפתע", וע"ד "פליטון" נחלקו הסופרים. היו מהם שכתבו "עלה-נדף" (למה נדף), סמולנסקין ב"המביט" כתב "עלה-חמד" ("חמד" לאו דוקה), והאמן הגדול בדיעת השפה, יל"ג, כתב, "צלוחית של פוליטון".

השפה היא ענין ממשי וחיוני, תלוי לא רק בהשראה ובכוונה ובכשרון, שמקצת המבקרים בעלי הדמיון מפליגים את ערכם כל כך. מובן, שהכשרון הוא תנאי ראשון ליצירה רוחנית; והוא גם מקצר את זמן הלימוד, אבל בכל הכשרונות והכוונות שבעולם, שפה דורשת לימוד ותרגילים, לימוד ותרגילים רבים מאד אפילו מאת עילוי וגאון, וכל המתחיל ואינו לומד עד הסוף — נשאר כל ימיו עם-הארץ לאותה שפה, למחצה לשליש ולרביע.

ב

כל שפה דורשת דעת, והשפה העבריה במדה עוד יותר גדולה. ובנוגע להשפה העבריה, אמת-המדה להערכת מדרגתו של סופר-בידיעת השפה, עבודתו התרגומית היא מסוגלת הרבה פעמים יותר לשמש אמת המדה מעבודתו המקורית. בעבודה המקורית אין אנו יכולים לדעת מה רצה המחבר לכתוב, ואיזה רעיונות והרגשות כבש בלבו, יען כי לא מצא בהשפה העברית את אמצעי-ההבעה הנחוצים; ואם לא כבשם לגמרי, כמה זייף ורפרף ומיים לרגל חסרון מלים. לעומת זה בתרגום, הרי בידינו להשוות את המקור עם בת-הקול שלה, ולראות אם שפתו העברית של המתרגם הולכת צעד בצעד, כביכול, עקב בצד אגודל, עם השפה הזרה. זוהי הסגולה המאלפת, שיש לתרגומים בכל השפות המתחדשות או המתהוות ובכללם גם לתרגומים עבריים. התרגומים מעמידים את השפה על המבחן ועל קו ההקבלה כלפי שפות גדולות, מפותחות וחדשות — השפה כפי שהסופר משתמש בה — ומהם אנו מכירים את עשרה או את עניה, את בהירותה או את ערפלותה. התרגומים בספרותנו עוד לא הועמדו בקרן אורה של בקורת דעתנית. הבקורת שלנו, יותר שהיא בקורת היא מין חסידות סלודית, שהעמידה חצי תריסר פסילי-בודאה במקדש שלה, כדי להשתטח לפניהם או להסתכל בהם בדחילו ורחימא. אילו היתה בה דעת מקפת וחודרת, אזי מצאה בנקל, שהספרות התרגומית שלנו היא ברובה לקויה בשתי מגרעות: א') הבנה שאינה מספקת בהשפה שממנה מתרגמים; ב') דלוגים והבלעות. רוב התרגומים נעשו מהגרמנית. לפעמים כותבים שתרגמו מאנגלית וכו', אבל זהו, עם מקרים מעטים יוצאים מן הכלל, אך „לתפארת המליצה“, יען כי לתרגם איזה ספר-מופת — והלא מתרגמים אך ספרי מופת — מאנגלית, דרושה ידיעה עמוקה ומקפת, שאינה מצוייה בין המתרגמים, וע"כ היו רובם מתרגמים מגרמנית. אבל גם המתרגם מגרמנית, לא די שידע את השפה הזאת ידיעה רפרופית, אלא צריך שידע אותה על בוריה, עם כל הגוונים ומחצאי-הגוונים שיש בחוקי השפה ובשמושה בדבור ובכתב. כמה יודעי גרמנית כאלה היו בשוק המתרגמים? אם אתפוס מרובה אשער: מחמשה עד עשרה אחוז, השאר הבינו גרמנית במובן השטחי והמרפרף.

יותר נכון: נחשו ודמדמו את פירוש המקור. האמת ניתנה להאמר, שאיש מהם לא קבל לע"ע את הטורח ללמוד את דקדוק השפה ואת חוקי שמושה מהחל ועד כלה, ולקנות איזו בקיאות יסודית בה, אלא לקקו ממנה מעט, ודבר זה נראה להם כמספיק לתרגם ממנה. יכולתי להביא חבילי חבילין של מראי־מקומות להראות, שהמתרגמים לא הבינו, במקרים רבים, את כוונת המחברים, כשהיא דקת העיון, וכשיש בה גוון מיוחד, המובן רק לבקיאים בלשון, אבל לא זה המקום.

לקלקלה זו של הבנה שטחית נלוותה קלקלה אחרת רעה הימנה: רשלנות התרגום, ולרגלה: דילוג שיטתי על כל מלה, ומתוך כך גם על כל מושג, שהמתרגם מתקשה בו, מפני שאין למצוא בנקל את המלה המתאימה בשפה העבריה, וע"כ היה מדלג עליו, כאותם המלמדים מהדור הישן, שהיו מבליעים את דברי הדקדוק בפירוש הרש"י, שהיו מתקשים בהם. באופן זה יצא התרגום חד וחלק, והמתרגם הוכר כמליץ גדול בעל שפה קלה וערבה, ורק המחבר יצא בשן ועין נתוק וכתות ומקוצץ ידיו ורגליו—או מתוקן ומשופר ו"ממולח טהור קדש". הייתי מציע לפני המבקרים ולפני אלה שהתמחו או שנתמנו על לקוט "כריסטמתיות" ותרגומי־מופת — לשפוט על כל תרגום רק בהשוואתו המדויקת אל גוף המקור, ואז יראו את הדלוגים ואת ההקפות סחור־סחור. הנה זה הדבר אשר דלדל את לשוננו. דוקא במקום שהמלה חסרה, תפקידו של הסופר־המתרגם הוא למלא את החסרון. התרגום צריך להיות נאמן להמקור, ובלאו הכי איננו תרגום אלא זיוף. המתרגם יוכל להיות חד־בדרא בתור סופר מקורי, הוא יוכל להיות גדול משקספיר ומגתה — כמו שהשבחים האלה הם מצויים בזול בשוק הפניגיריקה שלנו — אבל כשהוא מתרגם את שקספיר וגתה אין לו הרשות להיות גדול מהם, אלא הוא חייב למסור בדיוק כל טעם וכן גוון שבדבריהם. בבחינה זו תשעים וחמשה אחוז של תרגומינו בין מספרי המופת בין מספרים מדעיים לא יוכלו לעמוד בפני בקורת של השואה מדויקת. נשתרשה הדעה המשובשת, שהתרגום צריך להיות קל "למען ירוץ הקורא בו". זהו טעם שטחי, פזיו, הדיוטי ועצבני. שקספיר במקורו איננו קל. צריך אדם ללמוד את השפה האנגלית בהתמדה רבה במשך ימים ושנים ולהעמיק

בכלליה ובפרטיה ובסודי סודותיה כדי להבין את שקספיר כראוי, וכשהוא כבר מוכן כל צרכו מהצד הלשוני, גם אז אי אפשר לקרוא את שקספיר כמי שקורא ידיעות בעתון יומי, אלא צריך לייגע מעט את מוחו, וכן הדבר בכל ספר של חזיון או של מדע גבוה, וכך צריך להיות גם התרגום. מנקודת השקפתו של מוכר־ספרים טוב ונחוץ שהכל יהי קל ונעים. אבל נקודת ההשקפה של בקורת דעתנית, כשהיא לקויה במעשיות ממין זה, איננה ראויה לשם בקורת כלל. דוקא חבלי הלשון הם הם הגורמים לחידוש השפה ולהעשרתה ע"י תרגום יותר מאשר ע"י כתיבה מקורית. במקום שאין חבלי לשון אין לידת מלים חדשות או לידה־שניה של מלים עתיקות שנשכחו. הכל שוטף והולך, הכל רך וחלק, אבל השפה עומדת בדלותה, מלאה חן ומתיקות, כשממשיים בה סופרים בעלי סגנון צה, ואולם אין לה שום ערך של התפתחות והסתגלות אל החיים. השפה המליצית היא קלה, אבל דוקא לרגל קלותה היא נעשית משעממת, המחשבות המובעות בה נעשות שגורות ומשעממות, הציורים המצויירים בה חוזרים חלילה חדגוניים, הם חסרים עומק וחידוש והפתעה, ואף הדגולים שבסופרים ממין זה, שהיו חביבים על הקהל בזמנם ומעוררי התלהבות בלתי־רגילה, כבר קשה לקרוא ספריהם עתה, כל כך מהרו לעבור ולהבטל מן העולם!...

ג

אך מעל הרקע הכללי הזה, מסתמנת יפה יפה תמונתו של בן־יהודה בתור סופר עברי, הוא היה ההפך הדיאמיטראלי מהתכונה הבינונית של הסופרים העבריים בימים ההם. הוא לא היה בעל הבנה שטחית בשפות אירופה, אלא בעל הבנה עמוקה ומדוייקת. לדבר זה יש חשיבות ממדרגה עליונה, לא מפני שיש חשיבות בכלל לידיעת הלשונות, אלא מפני שבפרט, בנוגע לחידוש השפה העבריה ולשכלולה בתור שפה חיה, אדם צריך לדעת שפה גדולה ותרבותית אחרת כהלכה, כי רק זאת מאלפת אותו לדעת, מה שפתנו העבריה חסרה עוד, וכיצד היא צריכה שכלול, למען תוכל להתחרות עם שפה אירופית גדולה, בספרות ובחיים. בן־יהודה ידע היטב את השפה הצרפתית, ידע לדבר ולכתוב בה בדיוק, ואולי ידע

עוד שפות אחרות, העיקר, שהוא ידע שפה אירופית אחת לעומקה להלכה ולמעשה, מצד העיוני ומצד השמושי.

ולא זה היה העיקר. העיקר הגדול היה, שהוא התנגד בהחלט לאותה גניבת דעת של קלות ורפרוף וסחור־סחור, שרוב המתרגמים היו שקועים בהם. הוא התעקש לקרוא כל דבר בשמו בדיוק, ובאשר לא מצא מלה, המציא אותה. הוא הציב לו למטרה לכתוב בעברית כמו שהיו הסופרים כותבים בשפה זו, אילו דברו בה. כל זה היה על צד התנאי וה"הוה־אמינא", ואוטופיה זו היא מעלת הרוממות שבדבר, כי — לאמתו של דבר — הן לא דברו הסופרים עברית, ובכן אי אפשר היה לדעת, כיצד היו כותבים אילו היו מדברים. אבל בן־יהודה ככל אידיאליסטן בעל רצון מופלג ורחב־האפקים צפה וראה כמה דברים מראש. הוא חש תחושה אינטואיטיבית, שהשפה העברית היא ההד שמאז והקשר הגדול בין העם ובין העבר שלו, ושזהו חלק גדול של החזיון „מלכות ישראל“, וע"כ התמסר כולו לעבודה עקשנית־שקדנית זו לקיים בעצמו את הדבור העברי, בעצמו ובביתו, מתוך צער ויסורים, ויחד עם זה מתוך חדות הנפש ורגש הנצחון לעתיד לבוא.

נשמת השפה העברית בקשה תקון, בקשה חיים וגוף — היו בינינו גם בגלות „אחד בעיר ושנים במשפחה“, שהתמסרו לעבודה זו בפרישות ובטהרה. כבר בתקופה שאז כתבנו עברית תנ"כית צחה היו בינינו מחדשים ומעשירי הלשון. היו לנו בזמן ראשית עבודתו של בן־יהודה, ואולי מעט קודם לו, אגודות אגודות שמלמל־רגמ־דברו ואחר כן גם נאמו עברית. לאמתו של דבר — העברית הראשונה בדבור ששמעתי בילדותי, ושעשתה עלי רושם לא־ימחה, היה הדבור העברי של־האדמו"ר רבי שמואל אבא ז"ל מזיכלין, שהיה מדבר בשבתות רק בלה"ק. האדמו"ר ההוא היה תלמידו של סבי ז"ל, והוא קבלני בתור נכד רבו. הייתי אז בן שבע, והוא נסני בקושיות תלמודיות שלא היו חמורות ביותר ושתירצתי לו כלאחר יד, אבל הדבור בלה"ק בהטעמה תלמודית הקסימני ממש, ומן העת ההיא לא פסק ממני החשק לדבר עברית — לא בשבתות אלא בימות החול, ולמטרה זו יסדתי אגודות לפני חמשים שנה ומעלה.

אבל בן־יהודה לבדו נכנס לפרדס זה מלא התלהבות, ומרוכז כולו ברעיון אחד. ספרותו כדבורו, ודבורו כספרותו: פשט שבפשט וחולין שבחולין — במבחר מובן המלה הזאת. בקיצוניות ללא־דוגמה בטל את כל המאקארונים־זמין ואת המליצות הנוסחיות, ואת תארי־הכבוד עם הפרזיאולוגיה החנופיתית, ואת ההתחסדות השגורה המתגדרת בהזכרת שם שמים לצורך ושלא לצורך, וייבש וימח כל עקבות „שמן־משחת־קדש“, שהיה מטפף מהשפה, ויקח את הסובסטנציה הלשונית בשרשיה היבשים, וישתמש בה שימוש חילוני, בניגוד שיטתי מוחלט לכל הידור וצעצוע, עד שעורר עי"ז מחאה של התרגשות עזה, לא רק מצד הפוריסטים המקפידים על השלטון היחידי של השפה התנ"כית, אך גם מצד רבים מהמתונים, ולא אכחד כלל שגם סופר שכמותי, שכבר בנעוריו חדל להיות פוריסטן, וששאף כל ימיו לחידושים בלשון ולדיבור עברי חי, והיה כל ימיו אוהב ומעריץ את בן־יהודה, גם סופר שכמותי אמר לו פ"א: „אל תדבר אלי בן־יהודית, דבר אלי יהודית, כי שומע אנכי“.

ומה אדבר על אודות הסופרים האחרים, שהיו כמעט קורעים וגוזרים תענית על חורבן השפה ופריצת גדריה! כמה פעמים באו אלי המשגיחים על כשרות השפה בתרעומות ובקובלנות על מלה זו או אחרת שהמציא המהפכן הקיצוני! הקף הקיפוני כתנורו של עכנאי בשאלות: מה זאת „חשמה“? מה זאת לבול"כ (לא בעד ולא כנגד, ז. א. נייטראלי)? זכורני שפ"א בא אלי הסופר המנוח הר' אליעזר יצחק שפירא ופרש לפני את גליון „הצבי“ או „האור“, והראה לי שתי מלים: זן דר ק, ושאל אותי: מה זאת? ואת בערותי אני מזכיר, שגם אני לא יכולתי לפתור את ההירוגליף הזה, ורק אחרי עיון ארוך במה שקדם לאותן המלים מצאתי את הפתרון, שהכוונה היא Jeanne D'Arc — העלמה האורליאנית. הכתיב היה הכתיב החדש (והנכון), ונקודות לא היו, ואיך יוכל — לא רק „קורא נכבד“, אך גם סופר ובר־אוריין — לדעת פירושן של שתי מלים הללו ולבטא אותן כהלכה?

אין מן הצורך, ולא מן המדה הבקרתית האמתית, לגזור בסיטונות על אלפי החידושים, שחידש והמציא בן־יהודה, שנתקבלו או שלא נתקבלו

בשלימות. כל השאלות האלה לפרטיהן שייכות למקצוע חקירת־הלשון. אבל מה שיש לציין בהערכת בן־יהודה זוהי, שהוא היה הופעה היסטורית גאונית בהתחדשות שפתנו הלאומית, ושכל חייו, עבודתו, ספרותו ודיבורו היה הימנון בלהב ומלהיב, פורה ומפרה, נושא דגל התגובה הקיצונית מן המליצה הסמויה אל הדיוק המהוקצע, מן הסתמיות אל הבולטיות, מן הדמדומיות הפראזיאולוגית אל התאור החי, מן הליקוט המלאכותי של שיירי פסוקים אל יצירת שפה, מן הארכיווניות אל שוק־החיים!

והאיש היה כסגנונו. בעתונו ובספריו כמו בחייו ובפעולותיו, השקיע כל נפשו במרץ רוחו הכביר ובעבודתו, בלי קולות וברקים, אך בהתמדה שיטתית וביקוד־עלומים אשר להט בו מנעוריו עד זקנתו לתחית האומה והתחדשותה ועמידתה ברשות עצמה. כל חייו היו מלחמה ארוכה אחת כנגד כל מין דרשנות ובטלנות, התחסדות וצביעות — בבקורת בלי חמלה, אך לא בלי צדק... זה היה כשרון יהודי שרשיי, שספג לתוכו את העסיסים החיוניים של הגזע, בן עמו ותקופתו, עם נפש יהודיה, שהעמידה על המדרגה הכי עליונה את העיקרונים של תום ויושר ראציונאליים, פשוטים, נפש מלאה נאמנות והשראות עממיות עיקריות, חלוץ הפשטות והפכחון בפרטים, אבל עם אידיאל חוק ולא יעבור וצו מוחלט: שפה וארץ ישראל לישראל — פשוטן כמשמען.

ד

וכאן אני מגיע אל החלק השני באישיותו של בן־יהודה: החלק המסתורי, שהיה אף הוא אינטגרלי בעומק אפיו של איש־הסגולה הזה. בכל פגישה, חשתי, שהיתה בו ביהודי צנום זה, איזו ענקיות טמירה, איזו הרגשה יתרה, זיע וניע נפשי מתמיד, שהזכירני את מזועזעותו של קלייסט, שאמרו עליה חכמים, שהיא „לבה תחת הקרח של ממשיות אורבת“. היה בו דבר מה בלתי־מפולש, בלתי משתרע ומתרחב, אלא גנוז ועמוק תחת נדבכי הנסיונות ושכבות החנוך, דבר שנתקיים בו בכל דרגות התפתחותו וגלגוליו ממקום למקום מבחינה לבחינה, בכל עליותיו ומדרונו (ups and downs) בחיים! הפשט הרציונליסטי לבדו הוא יותר מדי דליל וקלוש ורופף, ואי אפשר שיהי בו מקום למרכז־השרפה ולנקודת־

מוקד־הפאתוס, המכשיר את האדם להתמסר למחשבה אחת, במשך כל ימי חייו, בניגוד בלתי מוזן כזה לכל נדנוד של פשרה, ובאותה הקנאות של אשת־מידה, שהיתה ישרה ונקיה מכל שמץ פוליטיקנות ותיאטרליות.

דבקוּתו של הסופר הגדול הזה בשפתנו הלאומית, והעובדה, שכל מתנגדיו וכל תלאות גורלו, כשבלה ימיו בעמל ושנותיו בים־דאגה — לא גרמו לו רפיון־רוח ויאוש, אלא התגברות המרץ ותוספת בטחון בעצמו — אינם מתבארים ע"י פכחון ושכליות בעלמא, כי אם מראים ורומזים על אחד מפלאי־הנפש, ומוכיחים שביסוד תמציתו ובעצם הווייתו, היה אדם זה מאורג ומקושר עם חזון משיחי, שפתח בו תחושות עדינה ומיוחדת במינה וגבורה סטיכית חשאית, מאותה המסתוריות, שמתוך אפתיות גדולה היא מסלקת את כל המעוננות שיש בה בתחלתה, ומגיעת למדרגה של זוהר וספר הבהיר, ונעשית שקופה וצלולה כל כך, עד שהיא נראית פשוטה כאל"ף ב"ת וכלוח הכפל. היתה בו לגבי חוסר־החיים והעדר השמוש של השפה העברית אותה העצבות הקדושה שיש ביהודים דתיים באמת לגבי גלות השכינה, שהם דווים עליה, אבל תחת אשר עצבות זו יש בה רישול וצער אין אונים, עצבותו שלו היתה משפיעה ופורית־יזמה וקופצת עלי שור. היה בו לגבי יסורי־נפש הללו שגב פרומיתיי. לא היה בו כלום מהאנינות המתגנדרת והסינטימינטליות הרכרוכית של דור ה"מאספים", שהיו שופכים דמעות של מליצה עם הקוי סנוורי של פסוקים על "השפה השרידה והיחידה", ומרקדים קדוש מזויף על הנס ש"אחרי בלותה היתה לה עדנה". סינטימינטליות זו היא אחותה התאומה של החנופה, וכהגדרת קארלייל — *Materia prima* של השטן ההופך אותה כרגע לקהות וליאות אכולות רקב־היאוש. היא באה משער הרחמים ומן האיסתתיקה המדושנת עונג, ביאת פרפר, ה"תעיף עינך בו ואיננו", היתה כולה מופשטת, מתוך נטית טעם זמני, לא נוגדה על סדן העם ולא נכללה בדפוס ארץ, וכאשר באה כן הלכה. אבל זו של בן־יהודה באה מתוך נמוקים נפשיים מסתוריים ומתוך ערכי־רגש עמוקים משער הגבורה, מהמדרש הנעלם של צורה־תחיה, כביכול, מ"נתיב לא ידעו עיט", ממה שאין אנו יודעים לו שם, אלא שאנו יודעים, שהוא כואב ונלחם, טובע וכופה, מחליט ומקיים.

ממה שטופח בקרבנו אסירי התקוה מדורי דורות, ושצומח ומנצח בהללויה אדיר של עבודה עברית וחנוך עברי בין הרי יהודה, בשרון ובעמק. זה היה סודו של בן־יהודה. ככה נתמזגה פשטותו עם מסתוריותו. המפעל הכי כביר של בן־יהודה הוא — המלון שלו. גם פה ראינו אחרי רואנו מקודם את השניות שלכאורה מתמזגת ליחידה אחת. דבר־פלא: המחדש, המציא, פשטן־הביטוי, העצמאי המוחלט, המשוחרר מהעתיקות — יוצא, כביכול, בדימוס, וכמו מסתלק מהחדישות הבלתי־מוגבלת, ומוסר את המפתחות בידי עתיקין־קדישין, קלסיקים ופסידור־קלסיקים של הלשון. בואו והאספו כולכם, כל המקראות, כל המשניות והתלמודים, כל המדרשות והלקוטים, כל המלים והגדרים, כל התגין וראשי התיבות, כל הפייטנים, ואף כתבי היד הקבורים בבתי־הספרים, כל הרבנים וכל המקובלים! שובי שובי המסורת, הקרן השמורה, ההון המכונס במשך הדורות! — ככה כל פכחון — סופו להתנקם בעצמו. אבל אין כאן אלא סתירה מדומה. אי אפשר לדלג על כל מה שהיה; אפשר רק להמשיך, לשפר, לשכלל. ההוה יונק מן העבר, ומכין בשביל העתיד. תרבותנו לא תמול היא, ולא רק כבודה ויחוסה, אך גם כוחה וגדולתה לעתיד נוסדו על עושר רבגוניותה, על חליפות תקופתיה ועל התפתחותה במשך כל הדורות. והשפה — היא אוצר שפע רוחנו ומכלל סמל מחשבותינו מראש מקדמי עולם ועד עתה, ואת האוצר הגדול והעתיק הזה פתח המחדש. ככה חזרה תורה לאכסניה שלה.

כתבתי פ"א על רבי משה חיים לוצאטו — שאמנם לא היה משיח (כמו שחשב בדמיונו בתקופה אחת של ימי חייו הקצרים), אבל „גילוי אליהו” היה לו במובן זה, שנתגלה לו השר, הגניוס של השפה העבריה. רשות לאמר זאת, בלי אבק גוזמה, גם על בן שמו המאוחר ממנו הרבה: על רבי שמואל דוד לוצאטו (שד"ל). הייתי אומר, שהיה לו לשד"ל גילוי רש"י. אחד מן הקוים הצדדיים המסמנים את רש"י היה ה„בלעז” שלו. כאן ניכר החוש הלשוני העמוק, הרצון לדייק בבאורה של מלה באופן חד־משמעי, בלי הקפות. הנה המלה והנה פירושה. אם אפשר בעברית — טוב, אם יש איזה אי־ברור, הרי לך המלה הלועזית הידועה לך, ובלבד שלא

יהיה לך דבר מוטל בספק או מכוסה באיזה ענן של סתמיות. ככה כותב איש, שאיננו מתכוון למצוא חן בעיני הקורא ע"י קסם של חן קל, אלא רוצה ללמדו דבר מה, ודוקא את הקשה הקשה ביותר. ככה כותב איש היודע והרגיל לכתוב גם בשפה אחרת. והוא רוצה לכתוב עברית, באותה מדה של הבעת כל ההגיג ותאור כל המראה, כמו, ואולי מתוך החיבה לעברית עוד יותר מאשר בכל שפה אחרת. ככה כתב שד"ל. הוא כתב איטלקית נפלאה וצרפתית יפה ומדוייקת, והעברית שלו היתה מצויינת בלבביות ובאי-אמצעיות, בפשטות ילדותית, בתמימות אינטימית, ויחד עם זה גם במדעיות מדוייקת, עד שהרבה מגדולינו אינם מגיעים אף לקרסוליו. הוא היה מרן באמת, ואשרי מי שלמד ממנו. עמל הוא לראות, שרוב מבקריו וכותבי נסויי קורות ספרותנו, סגרו א"ע בתחום מוגבל של מנין קטן, העושה רושם של אגודת הערצה הדדית, שכחו את שד"ל! הרי זה כאילו יאמר, שלומדי תנ"ך ותלמוד שכחו את רש"י. שד"ל היה הרש"י של משוררי תקופת-הזהב שלנו בספרד. שד"ל היה הרש"י של השפה העברית. שד"ל תפס את הגאונות של האומה באמיתת אופיה: בהתמימות הגדולה ובהלבביות המתוקה. שד"ל תפס את הרעיון הלאומי ברוחניותו ונלחם כנגד הריפורמה החיצונית וכנגד הטמיעה. שד"ל היה פשטן ומיסתיקן כאחד, ובבחינה זו היה הארכיטיפוס של בן-יהודה. הוא היה גם חלוץ הדבור העברי. לפי חקירותי באיטליה היה שד"ל מדבר עברית עם תלמידיו. אני נפגשתי הרבה פעמים בפאדואה עם הרב המנוח סאמאטו, שהיה מדבר עברית נפלאה, מצלצלת יפה ומדוייקת. הוא היה אחד משיירי תלמידיו המובהקים של שד"ל.

שד"ל וב"י היו בני תקופות, סביבות, ובמדה ידועה גם תרבויות שונות, הם לא הכירו זא"ז ולא קבלו זמ"ז. יש דבר גדול אחד ששיתף אותם, ששיתף את כולנו, ושכל אחד מאתנו תרם לו במדה מרובה או מועטת, לצד מקצוע זה או לצד מקצוע אחר. עלובה היתה השפה העברית אילו עשה אותה גדול זה או אחר. כל גוזמה בכיוון זה היא — לא רק עס-הארצ'יות, אלא גם הורדת השפה הלאומית למדרגת... איספירנטו. הסופרים הגדולים שכללו את השפה, אבל לא עשוה יש מאין. יוצר השפה הוא העם.

מה בין שד"ל ובן־יהודה? לשד"ל היה „גילוי רש"י" מן העבר, לבן־יהודה היה, ראשית־כל, „גילוי רש"י" של העתיד, כלומר גילוי העברי הנורמלי כמו שיהיה. כמו שחשב בן־יהודה שיהיה בעתיד, ואחר־כך מתוך המשך העבודה הרבה חזר אל העבר.

התאמה זו של הפכים אפשרית היתה אך לאיש יוצא מן כלל, אך לאיש שהשפה העבריה לא היתה לו מקרה של לימוד, אלא נסיון נפשי, מאורע פנימי, דבר שאפשר לומר עליו „ויחי" (איין ערלעבניסס — מתרגמים חויה, מלה מדוייקת אבל דו־משמעית). הוא חי את השפה, וע"כ עזר הרבה לה חיותה, ובזה עשה לו שם עולם לא יכרת.

ירושלים, כ' טבת התרצ"ג.